

Даклады, неагучанья на канферэнцыі

*Ірына Кітурка (Гарадня)
кандидат гісторычных
наук,
старшы вівкладчык кафедры эканомікі і менеджменту
Інстытута пасындоўшчыны і адукацыі ГрДУ*

АГРАРНА Я ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ 17 – 18 ст. У БЕЛАРУСКАЙ САВЕЦКАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ: ЗДАБЫТКІ І СТЭРЭАТЫПЫ

У апошняе дзесяцігодзе цікаласць да эканамічнай праблематыкі гісторыі Беларусі ў айчыннай гістарыяграфіі заўважна знізілася. Прычынаў гэтаму можна вылучыць некалькі.

Па-першае, атрыманне Беларуссю незалежнасці на початку 90-хадоў 20 ст. і станаўленне нацыянальнай гістарычнай канцепцыі запатрабавала адайчынных даследчыкаў навуковых працаў, прысвячаных хаб'ектыўнаму асвя酌ленню такіх аспектаў беларускай гісторыі, якія, фактычна, былі закрытыя для вывучэння ў папярэдні перыяд панавання марксісцка-ленінскай ідэалогіі. Да іх адносяцца галоўным чынам праблемы стварэння беларускай дзяржаўнасці, ваяннай і этнаконфесійнай гісторыі, вяртання з нябыту імёнаў грамадска-палітычных, дзяржаўных і культурных дзеячоў.

Па-другое, пачыненне ў 90-я гады магчымасцяў замежных навуковых кантактаў, атрымання грантаў на навуковыя даследаванні і знаёмства з агульнымі тэндэнцыямі развицця сучаснай сусветнай гістарычнай навукі спрыялі з'яўленню ў айчыннай гістарыяграфіі зусім новых накірункаў даследавання – мікрагісторыі, гістарычнай антрапалогіі, дэмографіі і ментальнасці, паўсядзённага жыцця, гендэрных праблемаў і інш.

Але самай галоўнай прычынай застаецца перакананне ў адносна дастатковай вывучанасці эканамічных пытанняў у савецкай гістарыяграфіі, паколькі гэтыя праблемы былі адным з прыярытэтных на кірунку навуковых даследаванняў у той час.

Сапраўды, распрацоўка эканамічнай (ці сацыяльна-еканамічнай) праблематыкі эпохі феадалізму была, па сутнасці, класічнай для савецкай

гісторыяграфіі, у тым ліку і беларускай. Пры гэтым, як сцвярджалі гістарыёграфы, галоўнай задачай гісторыкаў з'яўлялася “барацьба з буржуазнацыйналістычным і шавіністычным і скажэннямі (“извращениями”) гістарычнай навукі і прапаганда марксісцка-ленінскай тэорыі і метадалогіі”¹. Лічылася, што толькі пераадоленне буржуазных традыцый і паглыблены марксісцкі аналіз маглі стварыць “сапраўды аб’ектыўны падмурак гісторыі беларускага народа”².

Гэты “падмурак” грунтаваўся на сцвярджэнні, што галоўным фактам эканамічнага развіцця з'яўляўся спосаб вытворчасці, а ўсё астатніе – сацыяльная структура, характар дзяржаўнай улады, дамінуючая ідэалогія і г.д. – не больш чым надбудова. Рухаючай сілай гісторыі марксісцкая тэорыя прызнавала класавую барацьбу за кантроль над сродкамі вытворчасці і магчымасць пераразмеркавання рэурсаў у грамадстве³. Адпаведна такому падыходу пры даследаванні проблемаў аграрнай гісторыі Беларусі феадальны эпохі асноўным аб’ектам вывучэння быў прадстаўнікі двух супрацьлеглых бакоў – землеўласнікі-феадалы і феадальная залежныя сяляне. Пры гэтым, звычайна, вынік быў вядомы адразу – землеўласнік выступаў у ролі прыгнятальніка і дзеянічаў толькі на шкоду селяніну. У гістарычных працах, як правіла, апрыёры сцвярджалася пастаяннае пагаршэнне становішча селянства і як вынік – рост класавай барацьбы.

Адсутнасць магчымасці прынцыпавай навуковай дыскусіі, першапачатковая зададзенасць рамак даследавання прывялі да таго, што савецкая гістарычная навука была пераўненая стэрэатыпамі, у якія трэбабыло “үціскаць” гістарычныя факты, альбо, калі зрабіць гэта было немагчыма, напротест адмаўляцца ад непажаданых фактав.

У адпаведнасці з такой “метадалогіяй” стварылася аднабаковая карціна гаспадарчага жыцця. Свядома ігнараваліся сацыяльныя аспекты эканомікі, напрыклад, што ўзаемадзеянне насельніцтва, рэурсаў і тэхналогіі ў эканоміцы вызначаеца сацыяльным інстытутамі, якія ўключаюць у сябе таксама каштоўнасці і погляды людзей. Гэты комплекс пераменных называюць “соцыякультурным кантэкстам” або “інстытуцыйнальной матрыцай” эканамічнай дзеяніасці. Адна з асноўных функцый гэтых сацыяльных і дзяржаўных інстытутаў заключаеца ў тым, каб забяспечыць элементы пераемнасці і стабільнасці, без якіх грамадству пагражае дэзінтэграцыя⁴.

¹ Копысский З.Ю., Чепко В.В. Историография БССР (эпоха феодализма). Мн., 1986. С. 63.

² Михнук В.Н. Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии (1919–1941 гг.). Мн., 1985. С. 202.

³ Камерон Р. Краткая экономическая история мира от палеолита до наших дней. Москва, 2001. С. 23.

⁴ Тамсама. С. 22.

У выніку, нягледзячы на з'яўленне новых прагрэсійных тэндэнций у сучаснай айчыннай гісторыяграфіі, пры вывучэнні і выкладанні эканамічнай гісторыі ўсё яшчэ захоўваюцца стэрэатыпы і ацэнкі савецкага перыяду. Гэта тычыцца і самага цяжкага перыяду ў гаспадарчым становішчы на землях Беларусі – другой паловы 17 – 18 ст. Для насельніцтва гэты перыяд стаў часам цяжкіх выпрабаванняў, звязаных са шматлікімі войнамі і іх наступствамі – людскімі стратамі і прымусовым выгнаннем за межы Радзімы, эпідэміямі, рабаўніцтвам і гаспадарчым разбурэннем. Разам з тым, гэта быў час барацьбы за сваю краіну, у якім народ выстаяў, адрадзіў і ўмацаваў эканоміку.

Доўгі час у савецкай гісторычнай навуцы не было грунтоўных навуковых працаў, прысвечаных сацыяльна-эканамічнаму развіццю Беларусі ў другой палове 17 – 18 ст. Асноўная ўвага даследчыкаў канцэнтравалася пераважна на вывучэнні аграрнай рэформы сярэдзіны 16 ст. (“валочнай памеры”)⁵ і яе наступствах⁶. У артыкулах і абагульняючых гісторычных працах другая палова 17 – 18 ст. харектарыздаваліся толькі як час агульнага эканамічнага занядзя: аўтары імкнуліся знайсці розныя “доказы”, у тым ліку і эканамічныя, непазбежнасці падзення Рэчы Паспалітай і прагрэсійныя ўключэнні беларускіх земляў у склад Расейскай імперыі⁶.

У сярэдзіне 20 ст. сітуацыя ў айчыннай гісторыяграфіі пачала крыху змяняцца ў сувязі з тым, што ў навукуючай з'явіліся магчымасці значна пашырыць кропкініцаўскую базу сваіх даследаванняў, у першую чаргу, за кошт архіваў Літвы і Польшчы. Вялікі ўплыў на даследаванні беларускіх савецкіх гісторыкаў аказалі працы ўкраінскага медыяўіста-аграніка Д.Л.Пахілевіча⁷. Грунтуючыся на даследаваннях польскага гісторыка Ст.Кас-

⁵ Гл. напр.: Пичета В.И. История сельского хозяйства и землевладения в Белоруссии. Ч. 1 (до конца XVI в.). Мн., 1927; Ён жа: Белоруссия и Литва в XV-XVI вв. Москва, 1961 і інш.

⁶ Кернажыцкі К. Гаспадарка старостваў на Беларусі і экономічны стан іх насельніцтва ў другой палове XVIII стагоддзя // Запіскі аддзелу гуманітарных навук. Працы клясы гісторыі. Кн. 3. Т. 2. Менск, 1928; Ён жа: Аграрная реформа ў Бабруйскім старостве і эканамічнае становішча яго насельніцтва з XVII да пал. XIX ст. Менск, 1931; Шчарбаў В.К. Нарыс гісторыі Беларусі. Ч. 1. Мн., 1934; П’янкоў А.П. Асноўныя рысы гаспадарчага развіцця Беларусі ў XVII-XVIII стагоддзях // Весці Акад. нав. БССР. Сер. грамадскіх навук. 1956. № 3. С. 29-38; История БССР. В 2 т. Т.1. Мн., 1961. С. 200-205.

⁷ Похілевіч Д.Л. Перевод государственных крестьян Великого княжества Литовского с отработочной ренты на денежную в XVII в. // Исторические записки. 1951. Т. 37. С. 144-168; Ён жа: Перевод государственных крестьян Белоруссии и Литвы в середине XVIII века с денежной ренты на отработочную // Исторические записки. 1952. Т. 39. С. 121-158; Ён жа: Экономический и политический упадок Речи Посполитой во второй половине XVII - первой половине XVIII в. // История Польши: В трёх томах / Подред. В.Д. Королюка, И.С.Миллера, П.Н.Третьякова. 2-е изд., доп. Москва: Изд-во АН СССР, 1956. Т. 1. С. 300-314 і інш.

цялкоўскага⁸, ён звярнуў увагу на некаторыя аграрныя мерапрыемствы, праведзеныя дзяржаўнай уладай у другой палове 17 – 18 ст. і паставіў пад сумненне агульную негатыўную ацэнку гаспадарчага развіцця Беларусі ў другой палове 17 – 18 ст., адзначыўшы рост сельскай гаспадаркі і ажыўленне гандлю ў другой палове 18 ст.

Далейшае вывучэнне гэтага складанага перыяду было працягнута айчыннымі даследчыкамі В.І.Мялешкам⁹ і П.Г.Казлоўскім¹⁰. На прыкладзе дзяржаўных і прыватнаўласніцкіх уладанняў яны прааналізавалі гаспадарчыя змены, якія адбываліся ў аграрным развіцці Беларусі ў другой палове 17 – 18 ст. Гісторыкі былі згодныя: у другой палове 18 ст. на землях Беларусі не было эканамічнага заняпаду, а, наадварот, назіраўся гаспадарчы ўздым. Даказаваючы гэта, В.І.Мялешка выкарыстаў дадзеныя выяўленай ім і раней невядомай мытнай табліцы экспарту імпарту ВКЛ за 1786 – 1791 гг. Аналіз яе лічбаў і разнастайнага асартыменту экспартных тавараў дазволіў зрабіць высьнову, што галоўнай рысай эканомікі Беларусі ў той час было развіццё сельскагаспадарчай вытворчасці, рост яе таварнасці. В.Мялешка заявіў, што гісторычныя факты паказваюць “няслушнасць тэорыі ўпадку эканомікі Беларусі і ўсяго Вялікага княства Літоўскага ў канцы 18 ст.”¹¹

Такім чынам, нягледзячы на тое, што ідэалагічныя рамкі марксісцка-ленінскай метадалогіі абмяжоўвалі магчымасці даследчыкаў у вызначэнні аб'ектыўнай ацэнкі гаспадарчага развіцця Беларусі ў другой палове 17 – 18 ст., працы беларускіх савецкіх гісторыкаў утрымліваюць багаты факталагічны матэрыял, які застаецца актуальным і для сучасных навукоўцаў. Пры гэтым заўважальна тое, што прыведзеныя факты часта супярэчаць

⁸ Kościałkowski St. Ze studjów nad dziejami ekonomii królewskich na Litwie // Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wilno, 1914. T. V. S. 85-168; Ён жа: Antoni Tyzenhauz. Podskarbi Nadworny Litewski. Londyn, 1970-1971. T. 1-2.

⁹ Мелешко В.И. О феодальной ренте и развитии товарно-денежных отношений в королевских экономиях Восточной Белоруссии в конце XVI-XVIII в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1962. Мин., 1964. С. 42-57; Ён жа: К вопросу о состоянии экономики Белоруссии и Литвы в конце XVIII в. // Советское славяноведение. 1969. № 2. С. 69-78; Ён жа: Социально-экономическое положение крестьян в Кричевском старостве в конце XVII - первой половине XVIII в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1968. Ленинград, 1972. С. 94-102; Ён жа: Очерки аграрной истории Восточной Белоруссии (вторая половина XVI-XVIII в.). Мин., 1975; Ён жа: Классовая борьба в белорусской деревне во второй половине XVII-XVIII в. Мин., 1982 і інш.

¹⁰ Козловский П.Г. Крестьяне Белоруссии во второй половине XVII-XVIII в. Мин., 1969; Ён жа: Магнатское хозяйство Белоруссии во второй половине XVIII в. Мин., 1974; Ён жа: Землевладение и землепользование в Белоруссии в XVIII-первой половине XIX в. Мин., 1982.

¹¹ Мелешко В.И. Квопросу о состоянии экономики Белоруссии и Литвы в конце XVIII в. // Советское славяноведение. 1969. № 2. С. 69-78.

прапанаваным аўтарам і высновам. Так, напрыклад, В.І.Мялешка і П.Г.Казлоўскі ў сваіх даследаваннях адзначалі, што за сто гадоў (сярэдзіна 17 – сярэдзіна 18 ст.) гаспадарка Беларусі двойчы зведала разбурэнні і двойчы з іх выходзіла. Аднак у цэлым гісторыкі трактавалі гэты перыяд, як час агульнага эканамічнага занядобу, не звяртаючы ўвагу, што сутнасць той эпохі заключалася не столькі ў крызісе, колькі ўмагчымасцях і здольнасцях знайсці шляхі выхаду з яго. А В.І.Мялешка, разам са сцвярджэннем пра аднаўленне і развіццё эканомікі, аддаваў даніну асноўнаму марксісцкаму палажэнню пра “рост класавай барацьбы ў антаганістычных грамадствах” і даказваў, што становішча сельскага насельніцтва пастаянна пагаршалася і, адпаведна, павялічваўся супраціў наўроца. Менавіта класавая барацьба ў беларускай вёсцы ў другой палове 17–18 ст. стала прадметам спецыяльнага вывучэння ў яго аднайменнай манаграфіі¹². Сёння гэтыя высновы не вытрымліваюць ніякай крытыкі¹³.

У якасці яшчэ аднаго прыкладу можна прывесці змест VII главы першага тома двухтомнай “Істории БССР” (1961), у якой аўтары адзначылі, што пасля войнаў другой паловы 17 ст. феадалы не маглі аднавіць сваю гаспадарку без першаснай адбудовы разбураныхвойнамі сялянскіх гаспадараў, а праз некалькі радкоў сцвяржалі, што “ў другой палове 17 ст. яшчэ больш узмацнілася прыгонніцкая эксплуатацыя сялянства”¹⁴. Зыходзячы з гэтага, зусім не зразумела пры дапамозе якой “чаро ўнай палачкі” ў сярэдзіне 18 ст. (як пішуць тыя ж аўтары), адбылася нармалізацыя эканамічнага жыцця ў Беларусі, аднаўлілася сельская гаспадарка, павялічваўся ўнутраны і зневншні гандаль.

Падводзячы вынік, неабходна адзначыць асноўныя дасягненні беларускай савецкай гісторыяграфіі ў вывучэнні гаспадарчага становішча на беларускіх землях у другой палове 17 – 18 ст.:

- 1) увядзенне ў науку вае абарачэнне вялікага масіву разнастайных архіўных крыніцаў;
- 2) характарыстыка асаблівасцяў феадальнай рэнты ў розных рэгіёнах Беларусі;
- 3) вызначэнне памераў сярэдняга сялянскага надзелу для некоторых дзяржаўных і магнацкіх уладанняў і долі ў ім цяглай і прынятай зямлі;
- 4) аналіз эканамічнага становішча розных відаў уладанняў у другой палове 17 – першай палове 18 ст. і характарыстыка некоторых мерапрыемстваў па адбудове гаспадаркі;

¹² Мелешко В.І. Классовая борьба в белорусской деревне во второй половине XVII-XVIII в. Мн., 1982.

¹³ Гістарычны альманах. 2003. Т. 9. С. 70-71.

¹⁴ История БССР. В 2 т. Т.1. Мн., 1961. С. 200-201.

5) выдзяленне другой паловы 18 ст. у асобны перыяд і харктарыстыка яго як часу эканамічнага ўздыму на землях Беларусі.

Гэтыя палажэнні знайшлі сваё адлюстраванне ў пяцітомнай “Гісторыі Беларускай ССР”¹⁵ (першая палова 70-х гг.). Аднак праз дзесяць гадоў іх праігнаравалі аўтары падручніка “Історія БССР”¹⁶ (1981), які быў дапушчаны Міністэрствам вышэйшай ісярэдняй спецыяльнай адукацыі БССР у якасці вучэбнага дапаможніка для студэнтаў гістарычных факультэтаваў вышэйшых навучальных установаў рэспублікі. У гэтым падручніку другая палова 17 ст. харктарызуецца выключна, як час “сохранения и упрочения фольварочно-барщинной системы хозяйства, консервации наиболее устарелых форм крепостнического способа производства”. Становішча сельскай гаспадаркі ў першай палове 18 ст. нібыта вызначалася тым, што феадалы скарачалі сялянскія надзелы, павялічвалі паншчыну, а таксама натуральныя і грашовыя паборы¹⁷. Эканамічныя мерапрыемствы другой паловы 18 ст. таксама не мелі, на думку аўтараў, істотнага значэння, і “сапраўданае” эканамічнае развіццё Беларусі пачалося толькі ў складзе Расейскай імперыі¹⁸. Відавочна, што галоўная ідэя працы заключалася ў паставяннай акцэнтациі ўвагі на “усилении тяготения белорусского народа к воссоединению с Россией” на ўсім працягу гісторыі. Увогуле складваецца ўражанне, што падручнік уяўляў хутчэй ідэалагічны маніфест, які быў прызначаны для падрыхтоўкі не гісторыкаў, а прафесійных партыйных храбонікаў. Аналагічная сітуацыя склалася і са школьнімі падручнікамі¹⁹.

Можна канстатаваць, што пры стварэнні вучэбна-дапаможнай літаратуры не заўсёды выкарыстоўваліся дасягненні акадэмічнай навукі. Паказальна, што такая сітуацыя пры вывучэнні эканамічнай гісторыі Беларусі працягвае заставацца і на сённяшні дзень. З падручніка ў падручнік вандруюць выказванні аб паставяным пагаршэнні становішча насељніцтва, няўхільным павышэнні павіннасцяў і падаткаў у другой палове 17 – 18 ст., і амаль не звяртаецца ўвага на якасныя змены ў гаспадарчым жыцці, якія адбываліся ў азначаны перыяд. Між тым трэба адзначыць наступнае:

1. Неабходна ўдакладніць традыцыйны падзел другой паловы 17 – 18 ст. на два асобныя этапы (другая палова 17 – першая палова 18 ст. і другая палова 18 ст.) і вылучыць тры храналагічныя перыяды дзеля больш дакладнай харктарыстыкі асаблівасцяў гаспадарчага развіцця:

¹⁵ Гісторыя Беларускай ССР. У пяці тамах. Т. 1. Мн., 1972.

¹⁶ Історія БССР / Под ред. В.В.Чепко, А.П.Ігнатенк. Ч. 1. Мн., 1981.

¹⁷ Тамсама. С. 133.

¹⁸ Тамсама. С. 165.

¹⁹ Абецедарский Л.С., Баранова М.П., Павлова Н.Г. История БССР. Учебное пособие для учащихся средней школы / Под ред. Л.С.Абецедерского. Мн., 1960. Гэты падручнік фактычна без зменаў перавыдаваўся і ў наступныя гады: 1967, 1970 і г.д.

- a) 1648 – 1699 гг. – характеристызуеца пошукам механізмаў па ліквідацыі наступстваў пыбокага эканамічнага крэзісу, выкліканага войнамі сярэдзіны – другой паловы 17 ст., і паступовым аднаўленнем гаспадаркі да пачатку 18 ст. у асноўным праз перавод сталовых эканомій і некаторых прыватных уладанняў на грошовую рэнту;
- б) 1700 – 1763 гг. – абумоўлены новым разбурэннем эканомікі Беларусі пад час Паўночнай вайны, а таксама палітыкай дзяржаўной улады і прыватных уласнікаў, накіраванай на стымуляванне і стабілізацыю эканамічнага развіцця праз ужыванне як ужо вядомых гаспадарчых мерапрыемстваў, так і новых шляхоў аднаўлення;
- в) 1764 – 1795 гг. – перыяд мадэрнізацыі эканомікі, стварэння мануфактурнай вытворчасці, увядзення г.зв. “новага гаспадарства”²⁰.

2. Патрабуе перагляду роля дзяржаўных інстытутаў у эканамічным развіцці (“інстытуцыянальная матрыца” эканомікі). Не адмаялючы сутнасці феадальнай дзяржавы, неабходна падкрэсліць, што пасля войнаў другой паловы 17 і пачатку 18 ст. яна з’яўлялася не столькі “інструментам” эксплуатацыі, колькі сілай, якая імкнулася забяспечыць (заканадаўча, матэрыяльна, тэхнічна і інш.) стабільнае развіццё гаспадаркі і дацьмагчы- масць аднавіць сялянскую гаспадарку, як асноўную вытворчую адзінку феадальнай эпохі.

3. Даследаванне эканамічнага становішча на землях Вялікага Княства паказвае, што да сярэдзіны 18 ст. не проста завяршылася аднаўленне гаспадаркі пасля Паўночнай вайны і адбылося ажыўленне ва ўсіх сферах эканомікі (як тое падаецца ў гісторычнай літаратуры), а адбыліся значныя змены ў самой арганізацыі эканамічнага жыцця і нават у яго разуменні. Для земляў ВКЛ эканамічныя пераутварэнні, якія адбываліся ў той час, наслідкі інавацыйных харарактар як для развіцця прамысловасці, так і сельскай гаспадаркі, і грунтаваліся на гаспадарчым досведзе еўрапейскіх краін. Па сутнасці, гэта быў першы этап якаснай трансфармацыі (мадэрнізацыі) аграрнага грамадства, які садзейнічаў развіццю рынковых адносін у сельскай гаспадарцы і зараджэнню прамысловасці²¹.

Сацыяльна-еканамічная праблематыка гісторыяграфічнай спадчыны савецкай Беларусі,магчыма, як ніякая іншая, патрабуе перагляду. Многія стэрэатыпы і фальсіфікацыі савецкага перыяду і сёння прысутнічаюць у разуменні сацыяльна-еканамічных працэсаў на землях Беларусі.

²⁰ Гл. падрабязней: Кітурка І.Ф. Да пытання пра перыядызацыю эканамічнай гісторыі Беларусі другой паловы 17-18 ст. // Гістарычны альманах. 2002. № 7. С. 180-187.

²¹ Кітурка І.Ф. Да пытання пра ўжыванне тэрміну “мадэрнізацыя” адносна эканамічнага развіцця на землях Беларусі ў другой палове 18 ст. // Гістарычны альманах. 2003. № 9. С. 47-56.

Іна Соржана (Гародны)
канцыдат гісторычных наукаў, дафніт,
ГрДУ імя Янкі Купалы

ПРАБЛЕМЫ МЯСТЭЧАК БЕЛАРУСІ НА СТАРОНКАХ ЧАСОПІСА “НАШ КРАЙ” (другая палова 1920-х гадоў)*

Нямецкі гісторык Райнэр Лінднер у кнізе, прысвежанай даследаванню ўзаемадачынення гісторычнай навукі і палітыкі ў Беларусі, адзначыў, што рэпрэзэнтаваны “Нашым краем” культурніцкі, гісторычна-культурны, этнаграфічны і рэгіянальна-вызначаны профіль беларускага краязнаўства ў 1920-х г. прынёс вялікую карысць беларускай гісторычнай навуцы¹. Гэтую высьнову пацвярдждае аналіз адпостравання на старонках часопіса “Наш край” праблемаў развіцця мястэчак Беларусі.

“Наш край” – орган створанага ў 1923 г. Цэнтральнага бюро краязнаўства (ЦБК) пры Інстытуце беларускай культуры, выдаваўся штогод на беларускай мове з кастрыйчніка 1925 г. па кастрыйчнік 1930 г. Рэдактарам з’яўляўся Мікалай Азбукін, пазней Змірок Бядуля (Самуіл Плаўнік). Часопіс меў непасрэднае дачыненне да становлення і развіцця краязнаўчага руху ў БССР, які дасягнуў значнага ўздыму ў другой палове 1920-х гадоў. Выдаўцы “Нашага краю” ставілі за мэтu вывучэнне прыродных і прадукцыйных сілаў Беларусі, духоўных традыцый народаў, папулярызацыю краязнаўчых даследаванняў і тэорый сярод шырокіх колаў працоўных масаў. Матэрыялы часопіса адлюстроўваюць даследаванні, што вяліся па трох асноўных напрамках: прыродна-геаграфічнаму, грамадска-еканамічнаму, культурна-гісторычнаму. Шмат увагі ўдзялялася формам і метадам арганізацыі краязнаўчай работы. “Наш край” апублікаваў больш за 100 праграмаў, анкетаў, інструкцый па розных галінах краязнаўчай дзейнасці. Часопіс інфармаваў пра дзейнасць ЦБК, працу краязнаўчых з’ездаў і канферэнцій.

* Ідэя звароту да публікацый у часопісе “Наш край” з’явілася пасля знаёмства з артыкулам Ірыны Раманавай, прысвяченым аналізу трансфармацыі зневажнага аблічча мястэчак Беларусі на матэрыялах “Нашага краю”: Романова И. Местечко Советской Беларуси во второй половине 1920-х г.: по материалам журнала “Наш край” // Sztetl – wspólne dziedzictwo: szkice z dziejów ludności żydowskiej Europy Środkowo-Wschodniej. / Red. Artur Markowski i Wojciech Śleszyński. Białystok, 2003. S. 152–162.

¹ Лінднер Р. Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гісторычная палітыка ў Беларусі XIX – XX ст. Санкт-Пецярбург, 2003. С. 195.

цый, акруговых і раённых таварыстваў краязнаўства, музеяў, пастванна змяшчаў бібліографію па краязнаўстве.

Апубліканыя ў “Нашым краі” матэрыялы не страцілі свайго навуковага і метадычнага значэння і сёння. Нават з пазіцыі сучаснай навукі многія з іх можна лічыць выдатнымі. Інфармацыя, якая ўтрымліваецца ў шэрагу публікаций “Нашага краю”, сёння набывае характар унікальных дакументаў. Так, Эдуарду Загарульскаму з групай студэнтаў гістарычнага факультэта БДУ ў 1962 г. давялося паўтарыць маршрут па Свіслачы ад Менску да р.Бярэзіны, якім у канцы 1920-х гадоў прайшоў са сваімі сябрамі Мікола Улашчык. Многіх помнікаў, якія ён тады даследаваў і апісаў у спецыяльнім артыкуле, экспедыцыя пад кіраўніцтвам Э.Загарульскага ўжо не далічылася. Праца краязнаўцаў, такім чынам, сталася амаль адзінай крыніцай па помніках, якіх ужо няма.

Значнае месца на старонках “Нашага краю” занялі матэрыялы па вывуčенню геаграфічных, гістарычных і эканамічных аспектаў развіцця гарадоў, мястэчак, раёнаў, сёлаў і вёсак. Шмат цікавых публікаций прысвечана мястэчкам Беларусі. Гэтыя ўнікальныя паселішчы беларускага краю вывучаліся плацамерна і комплексна. Аб гэтым сведчаць не толькі самі артыкулы пра мястэчкі, але і матэрыялы рубрыкі “Праграмы, анкеты, інструкцыі”. Тут была надрукаваная дэталльная “Праграма вывуচэння мястэчка”, складзеная Г.Аляксандравым², які выступіў з такім дакладам на II Усебеларускім краязнаўчым з’ездзе (праходзіў 10 – 13 лютага 1927 г.), і на Пленуме ЦБК ад 23 – 25 кастрычніка 1927 г. Аляксандраў абгрунтаваў неабходнасць усебаковага вывучэння мястэчкаў. Ён звярнуў увагу на тое, што мястэчка цікавае для нас з трох бакоў: 1) разнастайнасцю заняткаў насельніцтва; 2) павольным тэмпам свайго развіцця; 3) сваім нацыянальным складам. “У мястэчках перакрыжоўваюцца самыя разнастайныя эканамічныя і нацыянальныя інтарэсы, а ў нас зусім няма матэрыялаў, якія харектарызувалі б гэта скрыжаванне горада і вёскі, яўрэйскай і беларускай культуры”, – заключаў Аляксандраў. Праграма вывуচэння мястэчка складалася з 10 разделаў: 1) Агульнае палажэнне і выгляд мястэчка; 2) Гісторыя мястэчка; 3) Насельніцтва мястэчка; 4) Эканоміка мястэчка; 5) Мястэчка, як адміністрацыйны цэнтр; 6) Асвета ў мястэчку; 7) Дабрабыт і санітарнае становішча мястэчка; 8) Палітычныя і грамадскія арганізацыі ў мястэчку; 9) Быт і культура; 10) Біяграфіі мястэчковых дзеячоў і ўраджэнцаў. У тлумачэнні да гэтай праграмы рабіўся кароткі агляд краініцай, даваліся метадагічныя і метадычныя парады. У прыватнасці, звярталася ўвага, што “пры вывуচэнні мястэчка і яго асадлівасцей патрэбны дынамічны падыход; немагчыма абмежавацца адным

² Аляксандраў Г. Праграма вывуচэння мястэчка // Наш край. 1928. № 2 (29). С. 45-53.

апісаннем – неабходна знайсці гістарычныя карані характэрных мов мантаў эканомікі і культуры мястэчка; нельга абмежавацца адным мінульым – патрэбна дэталёвае вывучэнне сучаснага стану і перспектываў будучага развіцця кожнага паасобнага мястэчка”³. У канцы дадзенага нумару “Нашага краю” змяшчалася бібліографія па праблеме яўрэйскага насельніцтва мястэчак (77 назваў)⁴. Яўрэйская секцыя Інбелкульту выдала праграму Аляксандрава на ідыш асобнай брашурай пад назвай “Выучай сваё мястэчка”, і кніжка гэтая была разасланая краязнаўчым арганізацыям на месцах.

Сярод крэтынішаў па гісторыі мястэчак асаблівую ўвагу Г.Аляксандраў звяртаў на мясцовыя яўрэйскія хронікі – пінкасы. Пазней, у 1929 г. у разделе “Хроніка” паведамлялася, што гістарычная камісія БАН распрацавала анкету аб пінкасах, і што яна разасланая па месцах разам са зваротам аб неабходнасці актыўнага зборання матэрыялаў па гісторыі, эканомікі і культуры яўрэяў БССР. Змяшчаліся таксама звесткі аб тым, што Аляксандраў распрацоўвае матэрыял пінкаса м.Горкі, аднаго з самых цікавых помнікаў 17 – 18 ст.⁵

На неабходнасць грунтоўнага вывучэння беларускіх мястэчак указваў таксама Васіль Дружыць у артыкуле “Краязнаўства ў гістарычнай галіне”. Ён пісаў: “Асаблівай увагі патрабуюць местаў і мястэчкі. Усебаковае іх вывучэнне з’яўляецца чарговым пытаннем беларускіх даследчыкаў, і адносна іх павінна быць паставлена краязнаўцамі і краязнаўчымі арганізацыямі спецыяльнае заданне дlia іх даследавання”. Дружыць заклікаў пры вывучэнні мястэчак ісці ад сучаснасці да больш старажытных часоў: пачаць з другой паловы 19 – пачатку 20 ст., на другім этапе звярнуцца да перыяду канца 18 – першай паловы 19 ст., і ўрэшце да болей ранняга часу. Прапаноўвалася зрабіць размеркаванне паміж даследчыкамі асобных пытанняў: 1) насельніцтва і яго паступальны рух у класавых, сацыяльных і нацыянальных адносінах; 2) прымысловасць; 3) гандаль; 4) упраўленне; 5) культурныя ўстановы і г.д. Далей Дружыць заключаў: “Толькі пасля падобнай працоўкі мы можам спадзівацца на тое, што ў нас з’явіцца сапраўдная гісторыя нашых мест і мястэчкаў. Падобнае даследаванне з’яўляецца галоўным абязвязкам гістарычных секцый краязнаўчых таварыстваў, яно дае магчымасць выявіць іх творчыя і даследчыя сілы”⁶.

Значны ўкладу вывучэнне мястэчак унесла геаграфічная падсекцыя прыродазнаўчай секцыі Інбелкульту. Яна арганізавала працу па збору матэ-

³ Аляксандраў Г. Праграма вывучэння мястэчка. С. 46

⁴ Палеес А. Матэрыялы да бібліографіі па вывучэнню яўрэйскага насельніцтва мястэчак Беларусі // Наш край. 1928. № 2 (29). С. 61-68.

⁵ Хроніка // Наш край. 1929. № 5 (43). С. 64-65.

⁶ Дружыць В. Краязнаўства ў гістарычнай галіне // Наш край. 1927. № 12 (27). С. 9-10.

рыялаў да беларускага геаграфічнага слоўніка. Для гэтага была распрацавана іапубліканія ў “Нашым краі” праграма апісання паселішчаў гарадскога тыпу (гарадоў, мястэчак, пасадаў, гандлёвых сёлаў ды інш.).⁷ Яна ўтрымлівала наступныя раздзэлы: 1) Палажэнне; 2) Знадворны выгляд мястэчка; 3) Будынкі; 4) Гісторыя; 5) Агульныя даныя аб насельніках; 6) Роля сельскай гаспадаркі; 7) Нясельскія заняткі; 8) Гандаль і кааперацыя; 9) Пошта, тэлеграф, тэлефон, радыё; 10) Культурна-асветная справа; 11) Санітарны стан і медыцынская дапамога; 12) Адміністратыўнае значэнне; 13) Бібліографія. Геаграфічная падсекцыя звязталася да мясцовых краязнаўчыхарганізацый з заклікам збіраць матэрыялы, трymаючыся такога плану.

На старонках часопіса “Наш край” (з канца 1930 па 1933 г. “Савецкая краіна”) былі апублікаваныя матэрыялы па гісторыі, эканоміцы і культуры шэрагу мястэчак тагачаснай БССР: Пагост, Княжычы, Берэзынь, Бабінавічы, Новы Быхаў, Глуск, Багушэвічы, Ішацк, Лагойск, Клічаў, Азарычы, Койданава, Ішчадрын, Старыя Дарогі, Чашнікі, Чачэрск, Тураў, Падабранка, Чэрняўка, Валынцы, Грэск, Свіслач, Смаляны і інш. Усе публікацыі пра мястэчкі можна падзяліць на некалькі групau:

1. Найбольш дэталінныя і поўныя апісанні мястэчак паводле праграмы Г.Аляксандрава (Азарычы, Койданава, Багушэвічы, Лагойск⁸);

2. Матэрыялы да геаграфічнага слоўніка Беларусі (Пагост, Княжычы, Берэзынь, Бабінавічы, Новы Быхаў, Чачэрск⁹ і інш.);

3. Апісанні мястэчак, якія сталі вынікам розных экспедыцый і экскурсійных паездак (публікацыі пра Чашнікі, Дуброўну з’явіліся ў выніку праграмы “17 дзён па БССР”, арганізаванай краязнаўчым гуртком 20-й Менскай фабрычна-завадской сямігодкі; падобнага паходжання матэрыялы пра Старыя Дарогі, Грэск (“12 дзён краязнаўчых вандраванняў”), Шклоў, Копысь, Дуброўну (краязнаўчая экспурсія 8-й Нова-Барысаўскай школы), Свіслач (экспурсія краязнаўчага гуртка 4-й Менскай сямігодкі)¹⁰ і г. д.);

⁷ Праграма апісання паселішчаў гарадскога тыпу (гарадоў, мястэчак, пасадаў, гандлёвых сёлаў і інш.) // Наш край. 1925. № 1. С. 56-58.

⁸ Кулакоў Т. Мястэчка Азарычы Мазырскай акругі // Наш край. 1928. № 8-9 (35-36). С. 83-89; Шпілеўскі І., Бабровіч Л. Сучасны стан м. Койданава і раёну // Наш край. 1929. № 4 (43). С. 32-45; Самцэвіч В. Эканамічна-культурнае становішча мястэчка Багушэвічы Барысаўскай акругі // Наш край. 1927. № 3 (18). С. 29-34; Самцэвіч В. М. Лагойск Менскай акругі // Наш край. 1928. № 4 (31). С. 25-32.

⁹ Азбуکін М. Наши мястэчкі: Пагост, Княжычы, Бярэзынь // Наш край. 1925. № 2. С. 15-20; Сяргеенка Я. Бабынавічы Віцебскай акругі // Наш край. 1926. № 2-3 (5-6). С. 56-58; Ганжын А. Мястэчка Новабыхаў Магілёўскай акругі // Наш край. 1926. № 2-3 (5-6). С. 59-61, 51-52; Азбуکін М. Мястэчка Ішацак Менскай акругі // Наш край. 1927. № 1 (16). С. 44-50; Ганжын А. Мястэчка Чачэрск Гомельскай акругі // Наш край. 1927. № 1 (16). С. 59-61; і інш.

¹⁰ Валасэвіч М. Семнаццаць дзён па БССР: м.Чашнікі Віцебскай акругі // Наш край. 1930. № 2 (53). С. 29-31; Самцэвіч В. Па Барысаўшчыне: м. Чэрняўка // Наш край. 1929. № 12 (51). С. 38-40; Мікіцінскі У. Дванаццаць дзён краязнаўчага вандравання:

4. Публікацыі, прысвеченая асобным бакам развіцця мястэчак (апісанні местачковых кірмашоў: гісторыя і сучаснасць (Валынцы, Клічаў і інш.); апісанні промыслau (стружачная вытворчасць Глуска); апісанні помнікаў старасвetchыны мястэчак¹¹ і інш.);

5. Матэрыйялы з серыі “Мястэчкі ў рэканструкцыйным перыядзе” (Шчадрын, Падабранка¹²).

Публікацыі апошняй 5-й групы з’явіліся ў выніку абследавання ў 1931 – 1932 гг. сацыяльна-еканамічнай камісіі Яўрэйскага сектара БАН сумесна з нацкамісіяй ЦВК БССР 13 мястэчак з сумнавядомай мэтай “высвяліць тыядасягненні, якія маюцца ў галіне гаспадарчага ўпарадкавання мястэчак, і атрымаць малюнак аб наўных кантынгентах для перасялення ў Біра-Біджан і Крым”. Перад яўрэйскімі навуковымі ўстановамі ставіліся задачы “цалкам вырашыць местачковую праблему ў свяtle ліквідацыі супрацылегласці паміж горадам і вёскай”, а таксама “вырашыць праблему засялення працоўнымі яўрэямі Біра-Біджана згодна з дырэктывамі партыі”¹³.

Некаторыя матэрыйялы не ўпісваюцца ў гэту ўмоўную класіфікацыю. Так, у некалькіх нумарах “Нашага краю” друкаваўся аб’ёмны гістарычны нарыс мястэчка Койданава І.Шпілеўскага і Л.Бабровіч¹⁴. Койданаву прысвяціў сваю элегію і Змітрок Бядуля¹⁵. Два артыкулы Дзмітрыя Даўгялы прысвячаны Свіслачы і Свіслацкаму замку, даследаванні зробленыя на падставе “Рэвізіі Свіслацкага староства 1560 г.”¹⁶

¹¹ м. Грэск // Наш край. 1929. № 1 (40). С. 38-42; Мікіцінскі У. Дванаццаць дзён краязнаўчага вандравання: м. Старыя Дарогі // Наш край. 1929. № 3 (42). С. 32-34; Уладзіміраў У. Школьная краязнаўчая экспурсія 8-й Нова-Барысаўскай школы па БССР // Наш край. 1930. № 9-10. С. 59-70; Шашалевіч А. Па гомельскай акрузе: краязнаўчая нататкі // Наш край. 1928. № 11 (38). С. 43-50; і інш.

¹² Буланчыкаў В. Апісанне Валынецкага кірмашу // Наш край. 1929. № 2 (41). С. 50-52; Мікіцін М. Кірмаш у м. Клічаве Бабруйскай акругі // Наш край. 1928. № 4 (31). С. 33-35; Каракін Стружачная вытворчасць у мястэчку Глуску Бабруйскай акругі // Наш край. 1926. № 2-3 (5-6). С. 51-52; Васілеўскі Д. Помнікі старасвetchыны на Аршаншчыне // Наш край. 1927. № 2 (17). С. 40-43; Васілеўскі Д. Экскурсійная аб’екты на акрузе (Аршаншчына) // Наш край. 1929. № 4 (43). С. 16-21; і інш.

¹³ Гершнібаўм І. Мястэчка Шчадрын у рэканструкцыйным перыядзе // Савецкая краіна. 1931. № 4. С. 31-36; Гершнібаўм І. Саматужніцкае мястэчка Падабранка // Савецкая краіна. 1931. № 8. С. 34-40.

¹⁴ Гершнібаўм І. Яўрэйскую навуковую работу на вышэйшую ступень // Савецкая краіна. 1932. № 5. С. 38.

¹⁵ Шпілеўскі І., Бабровіч Л. Мястэчка Койданава (гістарычныя весткі) // Наш край. 1929. № 2 (41). С. 24-35; Шпілеўскі І., Бабровіч Л. Мястэчка Койданава (гістарычныя весткі з 1917 г.) // Наш край. 1929. № 3 (42). С. 36-46;

¹⁶ Бядуля З. з краязнаўчага блакноту пісьменніка: Лірыка мястэчка Койданава // Наш край. 1930. № 1 (52). С. 36-49.

¹⁷ Даўгяла Зм. Свіслацкі замак у 1560 г. // Наш край. 1927. № 6-7 (21-22). С. 60-64; Даўгяла Зм. Места Свіслацкае ў 1560 г. // Наш край. 1928. № 6-7 (33-34). С. 33-37.

Пералічаныя публікацыі, прысвечаныя мястэчкам, утрымліваюць самую разнастайную інфармацыю, з большай ці меншай паўнатай асвятляюць увесь спектр праблемаў, акрэсленых у вышэй згаданых праграмах вывучэння мястэчка і паселішча гарадскага тыпу. Пераважаюць матэрыялы, якія раскрываюць працэс трансфармацыі сацыяльна-еканамічнага, культурнага і побытавага ўкладу мястэчка у 1920-я – пачатку 1930-х гадоў. У прыватнасці, тыповымі з'яўляюцца звесткі наступнага характару:

“Койданава ў сучасным падобна да ўсіх сучасных мястэчак: крывыя лініі розных акупацый, пры якіх шалі жыццёвага дабрабыту вагаліся то ў адзін бок, то ў другі – то святковалі перамогу крамнікі і гандляры, а то радаваліся краўцы, шаўцы, кавалі і іншы местачковы дэмас. Гэта ярка адчувалася пры кожнай новай акупацыі, якую заўсёды суправаджалі гэтыя два пачуцці багатых і бедных местакоўцаў. Пачынаючы з 1920 г. Койданава зноў-жа перажыло некалькі стадый эканамічнай і бытавой ломкі: 1) кантрабанда; 2) высылка кантрабандысту за межы Беларусі; 3) НЭП; 4) знішчэнне НЭПу праз кааперацыю; 5) развіццё школ і ліквідацыя яўрэйскага “хэдэру”; 6) росквіт рамесніцкіхарцеляў, пераход многіх быльх крамнікаў і гандляроў на апрацоўку зямлі (Біра-Біджан, Крым, сельска-гаспадарчыя арцелі ў ваколіцы Койданава і іншых месцах)”¹⁷.

“Моладзь Турава адыхаў ад старых укладаў жыцця. На сходахся-лянства і саматужнікаў уносяцца прапановы аб аддачы цэрквой і сінагог пад дамы культуры; адна сінагога па пастанове працоўных яўрэяў ужо забрана для кульптэрэб, у недалёкім часе канчаткова вырашыцца справа і аб апошніх дамах дурману”¹⁸.

“Старыя Дарогі досьціць багаты культавымі будовамі: тут знаходзяцца праваслаўная царква, касцёл, сінагога і некалькі малітвенных дамоў. З прадстаўнікоў культуры асаблівай папулярнасцю карыстаецца яўрэйскі рабін, але толькі не ў сваім мястэчку, а па-за межамі яго. Апошні часта выязджает на гастролі ў Маскву, Харкаў, Адэсу, а таксама выступае ў спрэчках на рэлігійныя тэмы з рэдактарам Бабруйскай газеты “Камуніст”¹⁹.

“Новы быт у мястэчку Азарычы відавочна расце. Моладзь ад сінагог адхілілася. З 9-ці шлюбаў, якія адбыліся ў 1927 г., было без удзелу рэлігійных царамоній”²⁰.

“Калгас “Акцябр” лічыцца адным з лепшых яўрэйскіх калгасаў у Койданаўшчыне. Зацікавіў мяне, як тып, былы койданаўскі “мэламэд”, які два

¹⁷ Бядуля З. З краязнаўчага блакноту пісьменніка: Лірыка мястэчка Койданава // Наш край. 1930. № 1 (52). С. 37.

¹⁸ Брудз М.Е. Сучасны Тураў // Наш край. 1930. № 5-6 (56-57). С. 62.

¹⁹ Мікіцінскі У. Дванаццаць дзеяній краязнаўчага вандравання: м. Старыя Дарогі // Наш край. 1929. №3 (42). С. 33.

²⁰ Кулаю́ Т. Мястэчка Азарычы Мазырскай акругі // Наш край. 1928. №8-9 (35-36). С. 89.

гадытаму назад у “судны дзень” (“ём-кіпур”) выйшаў на амбон з прамоваю аб тым, што яўрэі перасталі быць рэлігійнымі. Ён тады аб гэтым вельмішка-даваў і кікаў зноў да бога. Цяпер ён дэмантраваў перада мною конную язду (у суботні дзень, калі паводле яўрэйскай рэлігіі гэта забаронена). І ў той жа суботні дзень, калі яго набожная жонка адмовілася дайць кароў, сам дай. Ён зусім перамяніўся за кароткі час. Тут я наглядаў відавочна як быццё вызначае свядомасць. Былы “мэламэд” навучыўся працаўца на зямлі горш за іншых. У пароўненні з іншымі “акцыбрыстамі” ён усё-ж такі інтэлігент. Часта пускаеца ў высокія матэрый – успамінае Боруха Сінозу, Майманіда, Маркса, калі-ні-калі чытае яўрэйскую літаратуру. За гэта яго таварышы дабрадушна з яго кіяць, называюць “нашым філёзофам”²¹.

“Прыкмячаеца ў Лагойску значнае пашырэнне элементаў новага быту, асабліва сярод маладзі, якая ўжо мала звязана з царквой ці сінагогай, пазбаўлена рэлігійных забабонаў. Яшчэ 8 – 9 год таму назад у вышэйшай пачатковай школе і потым у школе Пст. прыходзілася весці барацьбу з т.зв. “суботнікамі” – вучнямі, якія не хацелі пісаць у суботу ў школе па рэлігійных матывах. Цяпер ужо гэтага няма. Адчуваеца вялікая цяга дзяцей у піянеры і маладзі ў ЛКСМ. Змяняюцца патрыярхальныя сямейныя ўзаємадносіны, якія былі ў Лагойску досыць моцныя да часоў рэвалюцыі”²².

Гэтыя і падобныя ім матэрыйялы, хоць і ўтрымліваюць элементы піяра, але відавочна сведчаць пра паступовую саветызацыю мястэчак і іх насељніцтва. Многія, асабліва маладое пакаленне, прынялі новую савецкую культуру і лад жыцця. Аднак новая свядомасць, атаясамленне з агульнай савецкай культурай пераважалі ў калектывным жыцці мястэчка. У сям’і і побыце да канца 1930-х гг. сярод mestачковых жыхароў захоўваліся традыцыйныя асновы і сістэма каштоўнасцей.

Вышэй адзначалася, што інфармацыя, якая ўтрымліваеца ў шэрагу публікаций “Нашага краю”, сёння набывае характар унікальных дакументаў, з’яўляеца ледзь не адзінай крыніцай па помніках, якіх ужо няма. Гэта датычыцца матэрыйялаў, прысвячаных мястэчкам Беларусі. Так, М.Азбукін пакінуў апісанне выдатнейшага помніка мінушчыны м.Пагост – старой сінагогі (у мястэчку было 3 сінагогі, найстарэйшую з іх называлі “старой”).

“У гэтай сінагозе – надзвычайна прыгожыя, рэзаныя нажом з дрэва “омэд” (месца, дзе стаіць кантар у час набажэнства) і “оран-кайдэш” (“святая скрыня”, дзе стаяць скруткі торы). Рэзба старая, вельмі прыгожая і арыгінальная. Арнамент багаты і разнастайны. Наверсе – дзвухгаловы арол і два буслы; з цэльнага кавалку дрэва зроблены доўгія ланцуругі. Кажуць,

²¹ Бядуля З. З краязнаўчага блакноту пісьменніка: Лірыка мястэчка Койданава // Наш край. 1930. № 1 (52). С. 47.

²² Самцэвіч В. М.Лагойск Менскай акругі // Наш край. 1928. № 4 (31). С. 32.

што сінагога мае 190 год, але старыя дакументы, у якіх была зазначана ўся гісторыя сінагогі і Пагосту, у 1915 г. былі вывезены ў Ленінград. Раней каля сінагогі ляжаў камень з незразумельным надпісам, нібы то магічным ста-раславянскім пісьмом. У 1924 г. гэты камень вывезлі ў Менск, у Беларускі Дзяржаўны Музей”²³.

Многія публікацыі ілюстраваныя: утрымліваюць малюнкі ці фотадымкі помнікаў гісторыі і архітэктуры, планы мястэчак. Напрыклад, артыкул М.Азбукіна пра Шацк утрымлівае фрагмент карты, дзе паказана размяшчэнне мястэчка і яго наваколля, фатаздымкі ракі Шачы, былога палацу Гамаліцкага, будынкаў царквы, бровара і земскай школы²⁴. У артыкуле, прысвяченым Багушэвічам, змешчаны план мястэчка 1927 г.²⁵ А публікацыя пра м.Лагойск утрымлівае план мястэчка 1865 г.²⁶

Аўтарскі актыў быў вельмі разнастайны: ад прафесіяналу да аматараў, ад вядомых навукоўцаў (Д.Даўгяла, М.Азбукін), пісьменнікаў (З.Бядуля) да звычайных школьнікаў, студэнтаў. Часта артыкулы пісаліся прафесіяналамі са спасылкай на дасланыя матэрыялы мясцовых краязнаўцаў. Напрыклад, М.Азбукін апісаў мястэчка Шацк, выкарыстаўшы пры гэтым матэрыялы, прысланыя настаўніцай В.Сялівончык. Артыкул Я.Сяргеенкі, прысвячаны Бабінавічам, з’явіўся дзякуючы матэрыялам, прысланным гуртком краязнаўства пры Вышэйшых курсах беларусазнаўства. Публікацыя В.Самцэвіча пра Багушэвічы заснаваная на матэрыялах краязнаўчага гуртка пры Багушэвіцкай сямігодцы.

Актыўнасць мясцовых краязнаўцаў была настолькі вялікай, што далёка не ўсе дасылаемыя ў рэдакцыю матэрыялы паспявалі апрацоўваць і друкаваць. Пра гэта сведчаць звесткі з часопіснага раздзела, “Хроніка”, дзе часта змяшчалі пералік атрыманых матэрыялаў. Разнастайнасць і багацце іх уражвае. Тут і фальклорныя матэрыялы (для прыкладу – “ад тав. Фрыдмана (Менск) – анекдоты: зладзейскія, цыганскія, хасыдзкія і інш., усяго 128 нумароў”; “ад тав. Чахоцкага (Рагачоў) – пагаворкі і прымайкі, 230 нумароў”, і г.д.), і этнаграфічныя (“ад студэнта Віцебскага мастацкага тэхнікума Стальмашэўскага – апісанне вяселля”), і розныя дакументы (“ад тав. Чарнага (Бабруйск) – гістарычныя дакументы перыяду польскай акупацыі ў г.Чэрвені”) і інш. Сустракаюцца паведамленні і пра местачковыя матэрыялы: у лютым – траўні 1928 г. атрыманыя “ад тав. Іткінай (Прапойск) – анкетнае абследаванне м.Прапойск; ад тав. Рутшрэйна (Касцюковічы) –

²³ Азбукін М. Нашы мястэчкі: Пагост, Княжыцы, Бярэзынь // Нашкрай. 1925. № 2. С. 16.

²⁴ Азбукін М. Мястэчка Шацак Менскай акругі // Наш край. 1927. № 1 (16). С. 44-50.

²⁵ Самцэвіч В. Эканамічна-культурнае становішча мястэчка Багушэвічы Барысаўскай акругі // Наш край. 1927. № 3 (18). С. 31.

²⁶ Самцэвіч В. М.Лагойск Менскай акругі // Наш край. 1928. № 4 (31). С. 27

анкетнае абследаванне м.Касцюковічы; ад тав. Галамштока (Менск) – народна-рэлігійная драма “Продаж Ёсіфа”, запісаная ў м.Нароўлі; ад тав. Валабрынскага (Менск) – кніга па народнай медыцыне, зложаная ў м.Койданаве ў 1811 г.”²⁷ ды інш.

Увогуле, раздзел “Хроніка” дазваляе ўяўіць усю “кухню” даследчай краязнаўчай дзеянасці. Тут змяшчаліся планы і спрабаздачы. Паведамлялася пра разнастайныя экспедыцыі, якія ладзіліся самымі рознымі сіламі. Так, Яўрэйскай секцыяй Інбелкульту сумесна з мастацкімі сіламі БССР у 1927 г. былі арганізаваныя экспедыцыі ў м.Нароўло і м.Лапіны з мэтай збору матэрыялаў для манаграфічнага апісання гэтых мястэчак. Экспедыцыі ладзіліся таксама навучальnymi установамі: у 1927 г. Яўрэйская секцыя краязнаўчага таварыства БДУ арганізавала экспедыцыю па Тураўшчыне, а краязнаўчы гурток пры Менскім педагогічным тэхнікуме – па мястэчках Меншчыны²⁸. “Хроніка” інфармавала аб арганізацыйнай структуры краязнаўчага руху. Так, паведамлялася, што да пачатку 1929 г. у рэспубліцы дзеянічала каля 300 краязнаўчыхарганізацый з агульнай колькасцю 10510 чалавек. Краязнаўчыя даследчыцкія асяродкі існавалі амаль ва ўсіх мястэчках. У пераліку ўсіх навукова-краязнаўчых арганізацый і установ БССР – 303 установы (разам з Інбелкультам), з іхкаля 100 знаходзілася ў мястэчках²⁹.

На вялікі жаль, у пачатку 1930-х гг. краязнаўства ў БССР фактычна было разгромлена і вынішчана, а многія вядомыя вучоныя і мясцовыя краязнаўцы – рэпрэсаваныя. “Выкрыццё нацдэмау” у краязнаўстве пачалося ў кастрычніку 1930 г. Быў зменены склад ЦБК і рэдакцыі “Нашага краю”, а з лістапада 1930 г. часопіс быў рэарганізаваны ў новы орган пад назвай “Савецкая краіна” і пад кірауніцтвам новай рэдакцыйнай калегії. Новому складу ЦБК была паставлена задача “изучить состав участников в работе по краеведению БССР и освободиться от всех вражеских элементов, пересмотреть всю краеведческую литературу с целью критики нацдемовских идей”³⁰. Адначасова разгарнулася кампанія за новы этап у развіцці краязнаўства з тым, каб цесна звязаць яго з задачамі сацыялістычнага будаўніцтва. Перад краязнаўчымі арганізацыямі ствалася задача вывучэння пяцігадовага плана і практичнай дапамогі падыходу ў выкананні. У 1932 г. была прынята пастанова СНК БССР “Аб мерапрыемствах па разгортанню краязнаўчага руху”, якая прадлісвала краязнаўцам даследаваць і паказваць выключна поспехі сацыялістычнага будаўніцтва.

²⁷ Хроніка // Наш край. 1928. № 5 (32). С. 61.

²⁸ Хроніка // Наш край. 1927. № 5 (20). С. 65.

²⁹ Навукова-краязнаўчыя арганізацыі і установы БССР (паводле звестак на 1 снежня 1926 г.) // Наш край. 1927. № 1 (16).

³⁰ Амелькович Л.Г. Деятельность ЦБК Белоруссии (1923 – 1933) // Вопросы библиотековедения и библиографоведения. Сборник научных трудов. Мин., 1975. С. 71.

Усе гэтыя працэсы істотна змянілі харктар публікацыі на старонках “Савецкай краіны”. Часопіс перапоўнены “разоблачительными” артыкуламі. Вось назвы некаторых з іх: “Узмацніць барацьбу з варожымі вылазкамі ў краязнаўстве”, “За бальшавіцкую партыйнасць у краязнаўстве”, “Апалітычнае вывучэнне роднага краю нам не патрэбна”, “Па-баявому перабудаваць краязнаўчую працу” і г.д. У гэтых і падобных артыкулах сцвярджалася, што “краязнаўства знаходзіцца на службе юніт-рэвалюцыйнага нацыянал-дэмакратызму”; пісалася аб неабходнасці “узмацнення класавай пільнасці на краязнаўчым фронце”, “узмацнення барацьбы з малейшымі вылазкамі супроць дырэктыў партыі” і г.д. Замест праграмаў вывучэння мястэчак з’явіліся праграмы вывучэння калгасаў і саўгасаў, фабрык і заводаў, сацспаборніцтва і ўдарніцтва… Змяніўся іаўтарскі калектыв. Хоць часам сярод новых прозвішчаў сустракаюцца і прозвішчы аўтараў артыкулаў “Нашага краю” другой паловы 1920-х. Так, па-ранейшаму друкуеца В. Самцэвіч, але замест мястэчак апісвае “задачы краязнаўчых ячэек у вясновай пасеўнай кампаніі 1933 г. і барацьбе за ўраджай”³¹. Шпілэўскі і Л. Бабровіч, згаданыя вышэй як аўтары гістарычнага нарыса Койданава, цяпер выступаюць у ролі выкryвацеляў “контр-рэвалюцыйных нацдэмажскіх тэорый у этнографіі”³².

Матэрыялы часопісаў “Наш край” (1925 – 1930) і “Савецкая краіна” (1930 – 1933) адлюстравалі, такім чынам, змену эпохай у развіцці гістарычнай навукі і гістарычнага краязнаўства ў БССР.

Аналіз публікаций “Нашага краю”, прысвечаных мястэчкам Беларусі, дазваляе зрабіць высьнову, што ў другой палове 1920-х гадоў пачалося ўсебаковае вывучэнне мястэчак самымі разнастайнымі сіламі. Часопіс – каштоўная крыніца па гісторыі гэтых унікальных паселішчаў. Надзвычай цікавым і карысным уяўляеца таксама вопыт арганізацыі і развіцця краязнаўчага руху ў 20-я гады 20 ст. Гэты вопыт неабходна вывучаць і шырока выкарыстоўваць. Постпеху разгортванні краязнаўчага руху ў тыя часы шмат у чым тлумачыцца высокім статусам краязнаўства. Кло паты пра яго развіццё былі ўскладзены на самую аўтарытэтную ўстанову – Інстытут беларускай культуры, што сабраў пад сваім дахам “усе беларускія сілы”. Зразумела, што ні Інбелкульт, ні ЦБК пры ім, ні рэдкалегія “Нашага краю” не маглі выйсці з-пад вока партыйнага контролю. Таму ўражвае, як многа ўдалося зрабіць за такі кароткі час, які па праву называюць часам усеагульнага ўздыму беларускага жыцця. На жаль, разгром беларускай нацыянальнай гістарычнай навукі і гістарычнага краязнаўства ў 1930-я гады перапаліў таксама даследаванні мястэчак Беларусі.

³¹ Самцэвіч В. Задачы краязнаўчых ячэек у вясновай пасеўнай кампаніі 1933 г. і барацьба за ўраджай // Савецкая краіна. 1933. № 1. С. 10-18.

³² Бабровіч Л., Шпілэўскі І. Супроць контр-рэвалюцыйных нацдэмажскіх тэорый у этнографіі // Савецкая краіна. 1931. № 2. С. 46-53.

*Віктар Белазаровіч (Гародня),
канадскіят гісторыкі, дацент ГрДУ імя Янкі Купалы*

ВЫВУЧЭННЕ АГРАРНАЙ ГІСТОРЫИ БЕЛАРУСІ НА ВЕЙШАГА ЧАСУ Ў БЕЛАРУСКАЙ САВЕЦКАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ

Цэнтральнай тэмай аграрнай гісторыі навейшага часу з'яўлялася аграрная палітыка кіруючай партыі на розных этапах развіцця савецкага грамадства.

Першыя публікацыі па дадзенай тэмэ, якія выйшли ў 20-я гг. 20 ст., насілі палітычаваныя характар і былі не столькі навуковымі, сколькі пропагандысцкімі. За гэтае дзесяцігоддзе ўбачыла свет вялікая колькасць брашур і 495 артыкулаў, прысвечаных зямельнай палітыцы савецкай улады. Як правіла, іх аўтарамі з'яўляліся партыйна-савецкія дзеячы, спецыялісты-практыкі. Таму гэтыя працы мелі слабую крынічную базу і, адпаведна, у іх адсутнічала глубокая навуковая вынікі і абагульненні. Сярод тагачасных аўтараў хацелася б называць І.Адамайціса, А.Алуфа, А.Адамовіча, А.Чарвякова, А.Паўлава і інш.¹

Ва ўмовах новай эканамічнай палітыкі, якая праводзілася ў БССР у 1921 – 1928 гг., А.В.Бонч-Асмалоўскі актыўна пропагандаваў ідэю сялянскай кааперацыі. Актыўны ўдзельнік народніцкага руху, а затым сябра партыі Эсэраў, ён у артыкуле “Эвалюцыя сельскай гаспадаркі БССР” выступаў за пашырэнне сеткі нізавой кааперацыі ў беларускай вёсцы².

Таксама пропагандавалася ідэя хутарскага землекарыстання, якое па Перспектыву на плану развіцця сельскай гаспадаркі на 1925/26 – 1929/30 гг. лічылася найбольш эфектыўным шляхам развіцця сельскай гаспадаркі рэспублікі. І.А.Кісялюкоў даказваў, што стварэнне хутароў абудзілена экана-

¹ Адамайтис И. Сельское хозяйство Белоруссии // Народное хозяйство Белоруссии. 1924. № 1; Алуф А. Белорусская деревня // На аграрном фронте. 1925. № 5-6; Адамович И. Хозяйственное строительство БССР и наши задачи // На аграрном фронте. 1925. № 5-6; Павлов А. Сельское хозяйство // На аграрном фронте. 1927. № 3.

² Бонч-Осмоловский А.О. Эволюция сельского хозяйства БССР // Савецкае будаўніцтва. 1926. № 1.

³ Кісялюков И.А. Характеристика типов сельского хозяйства БССР и их эволюция // Перспективный план развития сельского и лесного хозяйства БССР на 1925/26 – 1929/30 г. Мн., 1927; Пасёлкі. Оптымум тэрыторыі і эфект землеўпарадкавання. Мн., 1928.

мічным і глебава-кліматычным і ўмовамі Беларусі, што прагрэс эканомікі цесна звязаны з развіццём сельскай гаспадаркі³.

Неабходна адзначыць, што погляды вучоных-агранікаў сфермаваліся пад уплывам народніцкай ідэалогіі. Гэта знайшло адлюстраванне ў канцепцыі “адзінства беларускага сялянства”, пазбаўленага класавых супяречнасцей, і працоўна-спажывецкай тэорыі развіцця сялянскай гаспадаркі.

Але спыненне НЭПа і змена грамадска-палітычнай сітуацыі на мяжы 20–30-х гг. прывялі да ліквідацыі адноснага плюралізму ў гістарычнай навукы і зацвярджэння марксісцка-ленінска-сталинскай метадалогіі. З 1938 г. адзінай метадалагічнай асновай савецкай, у т.л. і беларускай гістарыяграфіі становіща кніга І.В.Сталіна “Гісторыя ВКП(б). Кароткі курс”.

Уплыў палітычнай сітуацыі на аграрную праблематыку ўжо можна прасачыць у даследаваннях А.І.Андрэева⁴ і М.А.Карнатоўскага⁵, прысвяченых стварэнню беларускай савецкай дзяржаўнасці. На падставе афіцыйнай ацэнкі ЦК КП(б)ЛіБ, якая была дадзена гэтаму працэсу з боку ЦК ВКП(б) (“меншавізм”, “левы радыкалізм”), аўтары сцвярджалі, што на тэрыторыі Беларусі не адбылося “рэвалюцыйнага” пераразмеркавання зямлі згодна з Дэкрэтам аб зямлі, што тут не дзейнічаў Закон аб сацыялізацыі зямлі. Аграрную палітыку ЛітБела яны лічылі антыленінскай і антыбальшавіцкай.

У 30-я гг. падуپлыў праводзімай масавай калектывізацыі сельскай гаспадаркі актуальнай праблемай гістарычнай навукі становіща пытанне вывучэння “вопыту” калектывізія землекарыстання з мэтай яго прапаганды. У 1930 г. выйшла сумесная работа Р.Каршакевіча і Т.А.Ўчыннікава “Савецкая гаспадаркі і хролья ў справе сацыялістычнай рэканструкцыі сельскай гаспадаркі БССР”. Таксама неабходнасць калектывізацыі выводзілася з прац такіх даследчыкаў як М.Домніч, Г.Бондар, П.Паніматка⁶. Агульная адметнасць гэтых хработ – слабая крыніца науčная база. А ўтары грунтаваліся ў асноўным на матэрыялах першыядычнага друку. Вельмі адчувальна ў іх апалаgetыка аграрнай палітыкі правячай партыі, лакроўка рэчаіснасці. Дарэчы, у даваенны перыяд гісторыкі не здолелі стварыць якой-небудзь значнай працы аб калектывізацыі сельскай гаспадаркі.

⁴ Андреев А.И. Борьба литовского народа за Советскую власть. 1918-1919. Москва, 1954.

⁵ Корнатовский Н.А. Литовско-Белорусская ССР (1919 г.) // Учёные записки Ленинградского госуниверситета. Серия исторических наук. 1941. № 67. Вып. 7.

⁶ Домніч М. Калгасы і класавая барацьба. Мн., 1930; Бондар Г., Паніматко П. Сельское хозяйство Белоруссии на путях социалистической реконструкции. Москва-Ленинград, 1931.

⁷ История народного хозяйства БССР. Мн., 1949; Сацункевіч С.І. Камуністычная партыя (бальшавікоў) Беларусі ў перыяд барацьбы за калектывізацыю сельскай гаспадаркі рэспублікі (1930-1934 гг.). Мн., 1952.

Даследаванні, якія выйшлі ў першыя пасляваенныя гады, адзначаюцца недастатковая глубокім вывучэннем паставленых пытанняў і слабай факталаагічнай базай⁷.

З другога боку, А.І.Сідарэнка, І.М.Ігнаценка, Д.А.Мусліца, Г.А.Грэчкін, В.А.Мілаванаў падрыхтавалі і абаранілі кандыдацкія дысертаты, прысвячаныя НЭПу ў беларускай вёсцы, аднаўленчым працэсам першай паловы 20-хг., пытанням класавай барацьбы, першым калектыўным гаспадаркам⁸. Даследчыкі імкнуліся даказаць правільнасць аграрнай стратэгіі партыі, падкрэслівалі менавіта сацыялістычны харктар праводзімай палітыкі.

Ужо ў другой палове 50-х–60-я гг. з'яўляючыца працы манаграфічнага харктару, у якіх навуковаму аналізу былі падвергнутыя пытанні класавай барацьбы і аграрных пераўтварэнняў у вёсцы ў перыяд грамадзянскай вайны. Сярод іх працы Н.В.Каменскай, І.Я.Марчанкі, І.М.Ігнаценкі, Б.М.Фіха і інш.⁹

Зноў увага даследчыкаў была прыцягнутая да пытання масавай калектывізацыі сельскай гаспадаркі ў БССР. Розныя аспекты гэтай гістарычнай з'явы распрацоўвалі М.Я.Шкляр, К.К.Герман, А.А.Філімонаў, С.Р.Лагун, М.В.Уласенка, І.А.Кавалёў і інш.¹⁰ Але аўтары некрытычна ўспрымалі партыйныя дакументы, зыходзілі з той проблематыкі калектывізацыі, якая была вызначана маскоўскімі гісторыкамі. У асноўных выніках даследаванняў адчуваецца пэўная ідэалагічная запраграмаванасць.

⁸ Сидоренко А.И. Классовая борьба в белорусской деревне в первый год восстановительного периода: Автореф. дис. кан. ист. наук. Мин., 1950; Игнатенко И.М. Борьба за восстановление сельского хозяйства Гомельской губернии (1921-1925): Автореф. дис. кан. ист. наук. Мин., 1953; Мулица Д.А. КП(б)Б в борьбе за восстановление сельского хозяйства: Автореф. дис. кан. ист. наук. Мин., 1953; Гречкин Г.А. Год великого перелома в колхозном строительстве Белорусской ССР: Автореф. дис. кан. ист. наук. Москва, 1953; Милованов В.А. Коллективное земледелие в Белоруссии в первые годы Советской власти: Автореф. дис. кан. ист. наук. Мин., 1959.

⁹ Каменская Н.В. Первые социалистические преобразования в Белоруссии (25 октября 1917-июль 1919 г.). Мин., 1957; Марченко И.Е. Аграрные преобразования в Белоруссии в 1917-1918 гг. Мин., 1959; Игнатенко И.М. Беднейшее крестьянство – союзник пролетариата в борьбе за победу Октябрьской революции в Белоруссии (1917-1918 гг.). Мин., 1962; Фих Б.М. Аграрная революция в Белоруссии (1917-1920 гг.). Мин., 1966.

¹⁰ Шкляр М.Е. Борьба Компартии Белоруссии за укрепление союза рабочего класса и трудящегося крестьянства в восстановительный период (1921-1925 гг.). Мин., 1960; Герман К.К. Ведущая роль рабочего класса в победе колхозного строя в Белоруссии (1926-1935 гг.). Мин., 1968; Филимонов А.А. Укрепление союза рабочего класса и трудящегося крестьянства в период развернутого строительства социализма, 1929-1936 гг. На материалах Белоруссии. Мин., 1968; Лагун С.Р. Укрепление Советов Белоруссии и повышение их роли в строительстве социализма. Мин., 1970; Власенюк Н.В. Борьба Компартии Белоруссии за построение экономического фундамента социализма, 1926-1932 гг. Мин., 1970.

Пасляваенна аграрная гісторыя Беларусі вывучалася ў адпаведнасці з партыйным курсам пабудовы камуністычнага грамадства, а з 70-х гг. “развітага сацыялізму”. У гэты перыяд захоўваўся ідэалагічны кантроль загістарычнай навукай, таму аналіз аграрнай палітыкі ў айчыннай гісторыяграфіі засноўваўся на пэўных пастановках:

- калектывізацыя сельскай гаспадаркі – частка ленінскага плану пабудовы сацыялізму ў СССР;
- аграрная палітыка ажыццяўлялася пад пільным партыйным кантролем і праводзілася ў інтэрэсах батрацкіх і бядняцкіх колаў вёскі;
- ліквідацыя кулацтва – гэта знішчэнне сельскай буржуазіі як крыніцы эксплуатацыі сялянства;
- калгасы як вышэйшая форма кааперацыі поўнасцю адпавядаюць сацыялізму.

Пытанні развіцця беларускай вёскі былі пастаўлены ў даследаваннях Г.П.Купрэвай, А.П.Белязо, І.В.Палуяна, М.В.Кузняцова, А.М.Сарокіна, М.П.Касцюка і інш.¹¹

Гісторыяграфічны агляд даследаванняў прадставіў У.М.Міхнюк у кнізе “Крестьянство Белоруссии на путях к социализму: Историографический очерк”. Аўтар зрабіў крытычныя заўвагі па пытаннях аграрнай палітыкі, адзначыў недастатковую вывучанасць праблемы дыферэнцыяцыі сялянства, станаўлення і ліквідацыі хутарской сістэмы¹². Паколькі ў гэты час, ва ўмовах надумства, вельмі важнай лічылася барацьба з так званай “буржуазнай фальсіфікацыяй” гісторыі, з’явілася праца М.Л.Іванова “Критика фальсификации истории социалистического строительства в БССР (1921 – 1937 гг.)”¹³

Дасягненнем беларускай савецкай гісторыяграфіі можна лічыць вялікую колькасць абагульняючай літаратуры. Сярод такіх выданняў можна

¹¹ Купрееў А.П. Возраждение народного хозяйства Белоруссии. Мн., 1976; Белязо А.П. Беларуская вёска ў пасляваенныя гады (1945-1950). Мн., 1974; Белязо Е.П. Крестьянство Белоруссии на путях к развитию социализма (1951-1960 гг.). Мн., 1982; Полуян И.В. Технические кадры белорусской деревни и развитие сельского хозяйства республики. Мн., 1978; Кузнецов Н.В. Курсом специализации и концентрации сельского хозяйства: На материалах Компартии Белоруссии (1965-1983 гг.). Мн., 1984; Сорокин А.Н. Совхозы БССР в период построения фундамента социализма (1926-1932 гг.). Мн., 1971; Сорокин А.Н. Совхозы Белорусской ССР (1917-1941 гг.). Мн., 1979; Костюк М.П. Трудовой вклад крестьянства в победу и упрочение социализма: На материалах БССР. Мн., 1986; Костюк М.П. Социалистические ценности тружеников села: история, современность, перспективы. Мн., 1989.

¹² Міхнюк В.Н. Крестьянство Белоруссии на путях к социализму: Историографический очерк. Мн., 1979.

¹³ Іванов Н.Л. Критика фальсификации истории социалистического строительства в БССР (1921-1937 гг.). Мн., 1980.

адзначыць: “Экономика Советской Белоруссии. 1917 – 1967 гг.”, “Очерки истории Коммунистической партии Белоруссии”, “Социально-экономические преобразования в Белорусской ССР за годы Советской власти”, “Гісторыя Беларускай ССР” у пяці татах, “Развитие экономики Белоруссии в 1928 – 1941 гг.”, “Победа колхозного строя в Белорусской ССР”¹⁴. Пры ўсёй сваёй аднабаковасці ідэалагічнай накіраванасці абагульняючыя працы не мелі адзначана апалаґетычнага характару. Несумненна, партыйныя ўстаноўкі перашкаджалі аб’ектыўнаму аналізу гісторыі вёскі, але каштоўнасць уяўляе назапашаны ў іх фактаграфічныя матэрыялы.

Новы перыяду асвятленні аграрнай гісторыі навейшага часу пачаўся з другой паловы 80-х гг. пад уплывам працэсу перабудовы савецкага грамадства, у прыватнасці, палітыкі галоснасці. З’явілася масычныя змены ў сферы сельскай гаспадаркі. Маскоўская гісторыка У.П.Данілаў і М.А.Іўніцкі першымі началі распрацоўку новага падыходу да проблемы калектывізацыі сельскай гаспадаркі¹⁵.

У гэты час назіраўся ўсплеск гістарычнай публістыкі. У артыкулах А.М.Сарокіна, М.П.Касцюка і інш. была ўзнятая проблема спалучэння аграрнай палітыкі, якая праводзілася партыяй, з ідэяй сацыялізму¹⁶.

Грунтоўным эканамічным аналізам вызначаецца калектыўная праца “Экономика Белоруссии в период послевоенного возрождения”, падрыхтаваная калектывам супрацоўнікаў Інстытута эканомікі АН БССР¹⁷.

Але неабходна адзначыць, што ў цэлым аграрная гісторыя навейшага часу атрымала аднабаковае асвятленне ў беларускай савецкай гістарыграфіі і недастатковае на этапе перабудовы. Падобная сітуацыя захоўваецца па сённяшні дзень.

¹⁴ Экономика Советской Белоруссии. 1917-1967 гг. Мн., 1967; Очерки истории Коммунистической партии Белоруссии: В 2 ч. Мн., 1961-1967; Социально-экономические преобразования Белорусской ССР за годы Советской власти. Мн., 1970; Гісторыя Беларускай ССР: У 5 т. Мн., 1972-1975; Развитие экономики Белоруссии в 1928-1941 гг. Мн., 1975; Победа колхозного строя в Белорусской ССР. Мн., 1981.

¹⁵ Данилов В.П. Коллективизация: как это было... // Страницы истории советского общества: факты, проблемы, люди. Москва, 1989. С. 228-253; Ивицкий Н.А. Ленинский кооперативный план и коллективизация сельского хозяйства СССР // Преподавание истории в школе. 1988. № 5. С. 22-30.

¹⁶ Сарокін А.М. Эксперимент: Чалавек і зямля // Маладосьць. 1991. № 7. С. 134-138; Костюк М.П. Коллективизация: как это было // Политический собеседник. 1989. № 4. С. 40-42.

¹⁷ Экономика Белоруссии в период послевоенного возрождения. Мн., 1988.